

MONIKA RAUSZ

(Biblioteka Główna WSP w Krakowie)

Książka francuska w repertuarze wydawniczym Galicji (1864–1914)

W końcu XIX wieku znajomość języka i kultury francuskiej nie kreowała już statusu towarzyskiego Galicjan. Kolejne fale powrotów z Francji emigrantów z różnych sfer społecznych, rosnąca ilość wyjazdów na studia zagraniczne, wprowadzenie nauki francuskiego do programu szkół średnich, odebrały tej umiejętności dawną elitarność. W ślad za emigrantami napływała wprawdzie książka wydana we Francji, jednak lektura w języku oryginału stopniowo oddawała pole tłumaczeniom. Tylko w salonach sawantek można było jeszcze spotkać dawny obyczaj. „Pani Raczyńska urządza czytanie wspólne z ks. Pawlickim ...*Jardin d'Épicour* Anatola France” odnotował ówczesny pamiętnikarz jako ewenement godny zapamiętania¹.

* * *

W omawianym pięćdziesięcioleciu w Galicji wydano niespełna 50 tysięcy książek, w tym prawie 2% przekładów autorów francuskich.

Udział tłumaczeń w ówczesnej ofercie wydawniczej Królestwa Polskiego Janusz Kostecki oszacował na około 20%, z czego czwartą część miały stanowić przekłady tekstów francuskich. Oferta wydawców galicyjskich w tym kontekście prezentowałaby – używając określenia Kosteckiego – wysoki „wskaźnik zaściankowości”².

¹ H. Barycz: *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich*, t. 2, s. 254.

² J. Kostecki: *Ruch wydawniczy na ziemiach polskich (1877–1986)*. W: *Instytucje – publiczność – sytuacje lektury*. Red. J. Kostecki. Warszawa, t. 4, 1992, s. 194.

Tabela 1.

Rozkład chronologiczny ogółu produkcji wydawniczej i wydań książki francuskiej w Galicji w latach 1863–1913					
Lata	Ilość druków ³	Ilość edycji książ- ki francuskiej (%)	Lata	Ilość druków	Ilość edycji książ- ki francuskiej (%)
1863–1868	1822	33 (1.8)	1889–1893	4768	76 (1.5)
1869–1873	2947	42 (1.4)	1894–1898	4402	63 (1.4)
1874–1878	3590	53 (1.5)	1899–1903	5020	126 (2.5)
1879–1883	4261	54 (1.3)	1904–1908	8180	150 (1.8)
1884–1888	4941	71 (1.4)	1909–1913	7134	217 (3.0)
Łącznie:			1864–1913	47065	885 (1.8)

Przyczyną tak dużej rozbieżności może być nieporównywalność danych z różnych źródeł statystycznych i bibliografii. W niniejszym opracowaniu opierano się na *Przewodniku Bibliograficznym* i – przede wszystkim – bibliografii Estreichera. Anonse prasowe i katalogi księgarskie oraz biblioteczne poszerzyły wprawdzie spektrum oferty książki francuskiej, ale tylko bibliografie umożliwiają porównawczą ocenę danych liczbowych.

„Książką francuską” – jak w *Bibliografii Polskiej* – jest tu każde wydanie przekładu z języka francuskiego, zarówno 10-tomowa edycja *Nędzników*, jak kilkunastostronicowy druk jednoaktówki Courteline’a. Na marginesie tylko wspomniano liczne, lecz trudne do zidentyfikowania przeróbki i naśladownictwa utworów francuskich oraz różnego typu kompilacje – „antologie obce”, wypisy i podręczniki do nauki języka francuskiego z fragmentami oryginalnych tekstów⁴. Poza polem obserwacji pozostały małe formy publikowane w czasopismach, a także przekłady z wersji francuskiej autorów innej narodowości⁵.

³ *Rocznik Polski*. [Romer E., Weinfeld I.]. Kraków 1917. *Tablice statystyczne*. s. 35: *Zabór austriacki*.

⁴ Wśród licznych tego typu zestawień, ze względu na osobę autora warte są wzmianki: *Współcześni poeci francuscy. Wybór...* Kazimierza Rychłowskiego. Warszawa-Kraków [1908]; *Antologia obca, wybór...* [Wł. Belza]. Lwów 1882; oraz, jako przykład funkcji edukacyjnej książki francuskiej, *Anthologie des poètes français du XIX siècle avec explications et vocabulaire*. Cz. I, II. Warszawa-Kraków 1908 (*Bibliothèque des écoles*, 7 a, b).

⁵ Odnotowano 33 takie przypadki.

* * *

Według Kazimierzy Maleczyńskiej „należałoby pod terminem repertuar wydawniczy rozumieć ogół tekstów publikowanych drukiem oraz problematykę łączącą się w sposób bezpośredni z analizą treści przekazywanych przez nie”⁶.

Tabela 2.

Struktura treściowa repertuaru wydawniczego książki francuskiej w Galicji w latach 1863-1913									
Lata	Ogółem	Literaturoznawstwo, literatura piękna (%)	Religia (%)	Filozofia, psychologia, nauki społeczne (%)	Historia (%)	Geogr., astronom. (%)	Matem.-przycz. (%)	Med., roln. (%)	Inne (%)
1863-1899	434	158 (36.0)	217 (50.0)	29 (6.6)	4 (0.9)	5 (1.2)	1 (0.2)	7 (1.6)	13 (3.0)
1900-1913	451	212 (47.0)	186 (41.2)	34 (7.5)	9 (2.0)	2 (0.4)	1 (0.2)	3 (0.66)	4 (0.9)
1863-1913	885	370 (41.8)	403 (45.5)	63 (7.1)	13 (1.5)	7 (0.8)	2 (0.2)	10 (1.1)	17 (1.9)

Odpowiednio do struktury oferty wydawniczej omówiono bardziej szczegółowo jedynie wydania literatury pięknej, książki religijnej i publikacje z zakresu nauk społecznych, stanowiące w omawianym okresie w Galicji przeszło 90% edycji książki francuskiej.

* * *

Francuską literaturę piękną przybliżały czytelnikowi rodzime prace literaturoznawcze, często stanowiące wolny przekład opracowań francuskich. W przedmowie do swego podręcznika Zygmunt Sarnecki pisał: „zarys historii literatury francuskiej, który dziś czytelnikom *Biblioteki uniwersalnej* dajemy, nie jest dziełem oryginalnym... W układzie trzymaliśmy się planu René Doumic'a, profesora paryskiego Collège Stanislas, a jednego z najpoważniejszych i najwytrawniejszych krytyków doby bieżącej”⁷. Prądy filozofii i estetyki

⁶ K. Maleczyńska: *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*. Wrocław 1987, s. 9.

⁷ Z. Sarnecki: *Historia literatury podług najnowszych opracowań obcych*. Kraków 1897, s. 5; Kraków 1898, 1901. Podobnie wielokrotnie wznawiane we Lwowie na przełomie wieków *Wyprawy francuskie* J. Amborskiego opierały się na tłumaczeniu dzieła Alfreda Bougeaulda; zob. też: M. Rausz: *Francuska książka szkolna, fachowa*

literatury przenikały także za pośrednictwem tłumaczeń dzieł Taine'a, France'a, Maeterlincka i Bergsona⁸. Odnotowano jednak tylko trzy przekłady prac stricte literaturoznawczych, raczej esejów aniżeli opracowań syntetycznych⁹. Należy pamiętać, że w tym samym czasie tylko z zakresu literatury starofrancuskiej przedstawiono na forum AU kilkanaście rozpraw autorów polskich¹⁰.

Oferta francuskiej książki literackiej była najobiektywniejszym testem potrzeb i gustów ówczesnego czytelnika. Czynniki niekomercyjne, jak chęć autopromocji edytora, czy też jego osobiste zainteresowanie autorem, miały znikomy wpływ na jej kształt. Zarówno tłumacze, jak wydawcy byli profesjonalistami, o ich wyborach decydowała więc przede wszystkim ocena rynku książki.

Tabela 3.

Rodzaje literackie książki francuskiej wydawanej w Galicji w latach 1863–1913				
Lata	Literatura piękna ogółem	Poezja (%)	Dramat (%)	Proza (%)
1863–1899	158	6 (3.7)	71 (44.9)	81 (51.3)
1900–1913	212	12 (5.7)	42 (19.8)	158 (74.5)
1863–1913	370	18 (4.9)	113 (30.5)	239 (64.6)

Poezja była jedynym rodzajem literackim, który w omawianym pięćdziesięcioleciu funkcjonował w obiegu nadal przede wszystkim w oryginalnej wersji językowej. W niedostatku książki importowanej przechowywano pieczołowicie kajeciki z ręcznie odpisanymi wierszami, których wybór, najczęściej bardzo konwencjonalny, był jakby przeniesiony z programu szkolnego¹¹. Nieliczne publikacje tłuma-

i naukowa w repertuarze wydawniczym Galicji lat 1864–1900. Roczn. bibliot. R. 25: 1981, z. 1–2, s. 41–54.

⁸ M. Maeterlinck: *Skarb pokornych*. Lwów 1903; *Piękność wewnętrzna i życie głębokie*. Lwów 1905; A. France: *Wybór pism*, t. 1. *Pisma krytyczne*. Lwów 1904; H. Taine: *Filozofia sztuki*. Wyd. 2, Lwów 1911; H. Bergson: *Śmiech. Studium komizmu*. Lwów-Kraków 1902.

⁹ *Epos Marii Chassong i Franciszka Marcou* – w przekładzie Antoniego Lange, omówienie gatunku i ważniejszych epopoi narodowych, Kraków 1894; wykłady Juliusza Lemaitre'a o J.J. Rousseau, wygłoszone w 1907 r., a już w 3 lata później przetłumaczone i wydane w Krakowie oraz zbiór esejów nad literaturą łacińską Gastona Boissiera pod wspólnym tytułem *Tacyt*. Lwów 1907.

¹⁰ *Katalog wydawnictw PAU w latach 1873–1947*, t. 1. Oprac. S. Mikucki. Kraków 1948.

¹¹ *Zeszyty Jadwigi z Dembowskich Witosławskiej, Tekli Dęskiej i Marii Witosławskiej*. ZN im. Ossol. rps. 12162/I, 14285/I; 13228/I.

czeń to wiersze romantyków oraz piosenki Berangera, lubiane ze względu na propolskie akcenty¹². Dopiero w początku naszego stulecia pojawiły się pierwsze tomiki Verlaine'a i Beaudelaire'a¹³. Jak już wspomniano, tłumaczenia poezji francuskiej docierały do czytelnika w pierwszym rzędzie poprzez rozmaitego typu antologie oraz czasopisma literackie¹⁴.

Trudno natomiast przecenić rolę sztuk scenicznych w recepcji literatury francuskiej. Zwłaszcza w początku omawianego okresu żyły one nie tylko w postaci odbitki drukarskiej. Decyzja o tłumaczeniu i ewentualnym druku utworu należała wtedy z reguły do dyrektora teatru, który „na pniu” wykupywał większość nakładu z myślą o planowanych inscenizacjach. Na kartach tytułowych zamieszczano notatkę: „jedyne wydanie przejrzane i aprobowane przez Dyрекcję teatru...”¹⁵. Nie zawężyło to bynajmniej odbioru dzieła – obecne przez wiele lat w repertuarze sztuki miały widownię wielokrotnie przewyższającą nakład. Ponadto repertuar teatralny był znacznie szerszym wyborem dramatu, aniżeli bibliografia. Popularności teatru można przypisać transkrypcje prozy na formę sceniczną, praktykowane między innymi w przypadku opornie przyjmowanych dzieł realistów i naturalistów¹⁶.

Wśród wydawanych w omawianym okresie utworów dramatycznych dominowały małe formy, monologi i jednoaktówki – w znakomitej większości komedie „salonowe”, czy „bulwarowe” ... dziś już prawie kompletnie zapomniane. Dość często jako niezależne edycje ukazywały się libretta oper i operetek. Swego rodzaju ewenementem

¹² P.J. Béranger: *Piosenki*. Przekł. M. Rodocia Kraków 1876; Lwów 1882; przekł. L. Kozłowskiego Kraków 1884 (s. 1: *Śpieszmy* – przypis tłumacza: „Piosenka ta napisana była w Lutym 1831 roku, celem rozbudzenia ducha ludu francuskiego na korzyść Polski”); ponadto informacje o późniejszym przekładzie do antologii Wł. Belzy – ZN im. Ossol. rps. 1265 III, s. 363–378.

¹³ Ch. Baudelaire: *Drobne poezje prozą*. Kraków 1902; P. Verlaine: *Wybór poezji*. Lwów-Kraków 1906; *Księga mądrości*, wyd. 2. Stanisławów-Warszawa-Kraków 1908.

¹⁴ *Przekłady* A. Korda, a w nich wiersze Verlaine'a, de Régnera; *Współcześni poeci francuscy. Wybór poezji*. Przekł. Kazimierz Rychłowski, Kraków 1908; *Antologia obca, wybór...* [Wł. Belza], Lwów 1882.

¹⁵ Castelli, Scribe: *Hugenoci...*, Lwów 1873; niektóre rękopisy tłumaczeń sztuk scenicznych miały aprobatę Dyrekcji Policji tylko na wystawienie, nie na druk (np. ZN im. Ossol., rps. 12875 II – P. Berton: *Cnota mojej żony*. Przekł. M. Chrzanowskiego).

¹⁶ *Mercadet* komedia z 3 aktów według H. Balzaka przez A. Walewskiego], Kraków [-]. BJ rps. 4516; E. Zola: *Teatr* [m.in. *Teresa Raquin*]. Przekł. J. Klemensiewicz. Warszawa-Kraków 1908. (Zastrzeżenie praw autorskich transkrypcji na k. tytułowej).

było w latach 1868–88 sześć edycji (w różnych miastach Galicji) tłumaczenia utworów scenicznych dla teatru szkolnego Destouche'a¹⁷.

Mniej licznie wydawano dzieła poważne, jednak odnotowano kilka edycji dramatów romantycznych i pokrewnych im sztuk Rostanda, bardzo żywo przyjmowanych przez ówczesną publiczność¹⁸. Pierwsze wydania miały też w tym czasie niektóre utwory francuskiego teatru klasycznego – Moliera i Corneilla¹⁹. Po 1900 r. do grupy tej dołączyła edycja sześciu dramatów Meaterlincka oraz cieszące się wielkim powodzeniem komedie Courteline'a i Tristana Bernard²⁰.

Znaczną część edycji książki literackiej stanowiła proza, a wśród niej powieść obyczajowa, mniej lub bardziej ambitna, którą zwłaszcza w końcu omawianego wieku zdominowali naturaliści, przede wszystkim Maupassant (24 edycje), Bourget, nieco później także Zola²¹. Uznanie wydawców w całym pięćdziesięcioleciu cieszyli się romantycy, choć nawet najczęściej z nich wydawany Wiktor Hugo swą pozycję zawdzięczał przede wszystkim dramatom i ich transkrypcjom operowym. Niemniej, do I wojny światowej wydano wszystkie większe prozatorskie dzieła tego autora. Nieporównanie liczniejsze były wydania autorów do dziś poczytnych, choć obecnie ujmowanych w kanonie literatury dla młodzieży. Prym wiodły tu cykle historyczne „płaszczka i szpady” Dumasa (42 edycje), a także książki Verne'a (47 edycji), pierwsze jaskółki tak potem popularnej

¹⁷ *Zbiór utworów dramatycznych dla młodzieży*, tłum. ks. J. Hołubowicza TJ: F. Destouches: *Powrót nieboszczyka*, Lwów 1874, Tarnopol 1874, Kraków 1906; *Dzieci w jaskini zbójców*, Tarnopol 1874, Kraków 1906.

¹⁸ *Hernani* W. Hugo miał np. 3 niezależne edycje; fragmenty w oprac. Faleńskiego wydane w Krakowie w 1892 r., tłumaczenie K. Wągrowskiej w Krakowie w 1895, skrócona wersja w języku oryginału w ramach *Bibliothèque des écoles*. Warszawa-Kraków 1909; Sztuki Musseta tłumaczono i wydawano wcześniej, np. *Usta i czara* – Lwów 1871, *Kaprys* – Lwów 1878. Wśród 6 wydanych wówczas tytułów dramatów Rostanda najpopularniejszy był *Cyrano de Bergerac* – 3 edycje, w tym dwie tłumaczenia Jana Kasprowicza, Lwów 1899, 1913. *Orlątko* (Lwów 1913) wydano z licznymi odniesieniami do realizacji teatralnej, poprzedzającej o rok druk.

¹⁹ *Don Juan, czyli Gość kamienny*, Kraków 1965 i *Złoczów* 1897; *Grzegorz Dandyn*, *Złoczów* 1891, *Świętoszek* (Lwów ok. 1890); *Sawantki*, Kraków 1905; P. Corneille: *Cyd*. Przekł. L. Osińskiego [po 1880].

²⁰ *Ślepcy*. Tłum. Z. Bytkowski, 1902; *Joyzella* (1906), *Monna Vanna* (1909), *Intruz* (1902) i *Wnętrze* (1907), *Siostra Beatrix* w przekładzie Kasprowicza wydana w 1907 i 1912 r.; *Courteline Poblazliwy komisarz*. 1902, 1908. *Spokój domowy* 1906; T. Bernard: *Igraszki trafu i moralności*. 1912. *Jedyny włamywacz*. 1913 – wszystkie we Lwowie.

²¹ W XIX wieku powieść miała stanowić aż 3/5 przekładów: B. Szulc-Golska: *Bibliografia przekładów polskich z literatury francuskiej*. Cz. 1. *Wiek XIX*. Poznań 1925.

fantastyki naukowej. Ówczesne polskie wydania książki francuskiej dla młodzieży doczekały się szczegółowych opracowań, do których w niniejszym szkicu niewiele można by dodać²².

Recepcja autorów realizmu, jak potwierdzają badania czasopiśmiennictwa, była znacznie opóźniona²³. Z ogromnej spuścizny Balzaca do końca XIX wieku wydano jedynie fragmenty. Pamiętać należy, że od lat osiemdziesiątych była to już literatura z autorytatywnie uznanego kanonu. Nazwiska Balzaca i równie niechętnie wydawanego Flauberta wymieniały galicyjskie podręczniki szkolne i akademickie²⁴. Powody akceptacji poszczególnych dzieł lub jej braku nie wydają się tak przypadkowe, jak sądzili badacze zawartości czasopism literackich tej doby. W świadomości edytora pozostawała opinia cenzury kościelnej i niezależna nawet od niej konwencjonalna moralność odbiorcy – galicyjskiej urzędniczo-ziemiańskiej inteligencji. Zmiana nastawienia do obu autorów miała miejsce w początku naszego stulecia; forma edytorska ich ówczesnych wydań nadal jednak sugerowała hermetyczność kręgu odbiorców²⁵. Bez oporów natomiast przyjmowano książkę sensacyjną, zwłaszcza Leblanca z jego Arsenem Lupinem, a także frywolne powieści Colette i Marcela Prévost.

²² A. Nikliborc: *Francuska książka dla młodzieży w Polsce w wieku XIX*. SoK 1978, t. 8, s. 123–136; *Recepcja francuskiej książki dla młodzieży w Polsce w XIX w.* SoK 1980, t. 10, s. 113–157; *Recepcja francuskiej książki dla młodzieży w Polsce w XX wieku*. Akcent 1984 nr 1 (15), s. 92–105.

²³ M. Kabata, W. Klemm, H. Tchórzewska: *La littérature française dans la presse périodique polonaise de la deuxième moitié du XIX siècle*. W: *Les échanges littéraires franco-polonais dans la seconde moitié du XIX et dans la première moitié du XX siècle*, s. 43–58. (Les Cahiers de Varsovie, 2).

²⁴ Przede wszystkim *Wyписы Jana Amborskiego dla szkół wydziałowych*. Cz. 1. 2. Lwów 1896–1897, a w szerszym nawet wyborze 3-tomowa *Książka do nauki języka francuskiego*, Lwów 1893–1895. Natomiast obowiązująca na terenie Rosji i KP A. Auspacha *Nouvelle chrestomathie française*. Petersburg 1901 – pomija zarówno Balzaca i Stendhala, jak Flauberta i Zolę; 9 odnotowanych edycji Balzaca ukazało się między 1908 a 1914 r.; wcześniej drukowano fragmenty *Eugenii Grandet* i *Ojca Goriot*. Jedyne wtedy wydane dzieło Stendhala (*O miłość*) wyszło w 1905 roku. Z dzieł Flauberta najwcześniej, bo w 1876 r., zaakceptowano historyczną *Córke Hamilkara (Salambo)*, pozostałe trzy tytuły (*Szkoła uczuć*, *Kuszenie św. Antoniego*, *Pani Bovary* 2-krotnie wydawana) ukazały się już w naszym stuleciu.

²⁵ Bibliofilska konwencja boy'owskich wydań realistów: H. Balzac: *Fizjologia małżeństwa*. Kraków-Warszawa 1909; *Małe niedole pożycia małżeńskiego*. Kraków-Warszawa 1910; G. Flaubert: *Kuszenie św. Antoniego*, Lwów 1907. Frontopis z wydania oryginalnego z ryzykownym przedstawieniem nagiej „pokusy” na krzyżu dzieśięć lat wcześniej byłby chyba nie do przyjęcia.

W ostatnich latach przed I wojną miały miejsce wydania Bourgeta, Lotiego, a nawet tak wydawałoby się kontrowersyjnego ironisty, jak Anatol France²⁶. Zdążyły się też ukazać pojedyncze edycje Rollanda i Gide'a – niemal współczesne z ich debiutem²⁷.

Nie sposób wyczerpująco omówić tu tak rozległego tematu, na oddzielną wzmiankę zasłużyły jednak wydania klasyków literatury francuskiej. Dopiero w 1914 r. miały miejsce pierwsze polskie edycje *Gargantui Rabelaise'a* i *Żywotów pań swawolnych* Brantôme'a, w przekładzie i z inicjatywy Boya. Molier był jednym z liczniej wówczas wydawanych autorów i jeszcze w latach poprzedzających działalność translatorską Boya-Żeleńskiego udostępniono publiczności kilka jego sztuk. W 1912 r. w tłumaczeniu Boya wyszło luksusowe, 6-tomowe wydanie kompletne (33 sztuki). Inną, znaczącą dla recepcji klasyki francuskiej inicjatywą, było podjęcie w latach 1909–1911 w serii «Sympozjon» krytycznych edycji dzieł francuskiego klasycyzmu i Oświecenia²⁸.

Początek XX wieku był cezurą, po której zaczęto szukać w literaturze francuskiej nie tylko rozrywkowych wartości. Mortkowicz pisał:

„Coraz już liczniej odzywają się głosy publicystów i krytyków, wskazujące z niepokojem, jak dalece umysłowość nasza, ulegając wpływom niemieckim, odstrychnęła się od źródeł czystej kultury romańskiej, z której w XVI i XVIII wieku, w wieku Odrodzenia i Oświecenia, tak obficie i ożywczo niegdyś korzystała. Włączając pisma Anatola France'a do skarbcza naszej literatury, mamy nadzieję, że uprzystępnimy tym samym i zbliżymy do szerokim warstw naszej publiczności nie wysychające źródło zachodniej i łacińskiej cywilizacji i ścisłego piękna”²⁹.

²⁶ A. France: *Wybór pism*. Przekł. J. Stena, t. 1–9. Lwów-Warszawa-Kraków 1904–1902.

²⁷ A. Gide: *Prometeusz źle spętany*. Przekł. Miriama, Lwów 1904; *Ciasna brama*, Lwów 1901; R. Rolland: *Beethoven*, Kijów-Warszawa-Kraków 1914.

²⁸ Rabelais: *Wielkie a nieocenione kroniki o potężnym... wielkoludzie Gargantui*. Przekł. J. Łęczyc, Kraków 1914; Brantôme: *Żywoty pań swawolnych*. Przekł. Boya, t. 1, 2, Kraków-Warszawa 1914; (cena 25 kor. najwyższa z odnotowanych, równoległe wydanie wersji 9-koronowej); Molier: *Dzieła*. Wydanie zupełne. Przekł. Boy, t. 1–6. Lwów-Warszawa-Kraków (cena 24 kor. równocześnie tanie wydania w serii «Teatr dla wszystkich»). W ramach lwowsko-warszawskiego *Sympozjonu od 1909 r.*: *Wybór dzieł* Montaigne'a, *Charaktery* La Bruyere'a, *Zdania i uwagi* La Rochefoucaulda, *Rozmowy zmarłych* Fontenelle'go, *Kuzyn mistrza* Rameau Diderota.

²⁹ A. France: *Wybór pism*. Przekł. J. Stena, t. 1: przedmowa wydawcy.

Udostępniony wówczas zestaw autorów i dzieł wypełnił obowiązujący do dziś (vide nadal używany podręcznik Lanson), kanon literatury francuskiej.

Chronologia edycji tłumaczeń literatury francuskiej – zwłaszcza wydawnicze koleje losu realistów i klasyków – była ilustracją postępu cywilizacyjnego społeczeństwa, które w przededniu wojny światowej mogło wchłonąć nakłady znacznego rozmiarem, ceną, poziomem edytorskim, niełatwych w odbiorze dzieł.

* * *

Najliczniejszą grupę tematyczną stanowiła książka religijna. Jej bogata oferta pozostawała w związku z reakcją polskiego Kościoła rzymskokatolickiego na płynące z Zachodu prądy laicyzacji życia umysłowego. W ramach ruchu odnowy katolickiej powstawały w Galicji takie inicjatywy, jak Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy lub Księgarnia i Wydawnictwo Dzieł Katolickich Miłkowskiego, patronujące znacznej ilości omówionych tu książek, sponsorowane serie wydawnicze w rodzaju warszawsko-krakowskiej «Biblioteki Dzieł Chrześcijańskich» i «Biblioteki Franciszkańskiej», czy indywidualna działalność translatorsko-nakładcza ks. Fulmana, Goliana, Siedleckiego. Mimo swej programowości, w większości nie była to książka dotowana. Wrywkowe nawet informacje o cenach, nakładzie i wznowieniach pozwalają na uznanie jej wydań za przedsięwzięcie jeśli nie dochodowe, to obciążone minimalnym ryzykiem finansowym.

Tabela 4.

Rodzaje religijnej książki francuskiej wydawanej w Galicji w latach 1863–1913					
Lata	Książka religijna ogółem	Literatura dewocyjna (%)	Kazania, porad., katech. (%)	Hagiografia (%)	Teologia (%)
1863–1899	217	100 (46.0)	41 (18.9)	37 (17.1)	39 (17.9)
1900–1913	186	75 (40.3)	22 (11.8)	41 (22.0)	48 (25.8)
1863–1913	403	175 (43.4)	63 (15.6)	78 (19.35)	87 (21.6)

Kościół odwoływał się do konformizmu wszystkich warstw społecznych, rozwijając tradycyjne formy pobożności: kult Serca Jezusa i Dzieciątka Jezus, Matki Bożej, świętych patronów. Pamiętano o zaspokojeniu potrzeb zbiorowości – bractw różańcowych, czy pasyjnych, ale także o przeżyciach natury prywatnej, kontemplacji, modlitwie.

Według Daniela Olszewskiego w ówczesnej literaturze dewocyjnej dominowała tematyka maryjna³⁰. W Galicji liczebność nowenn, rozmyślań i nabożeństw do Najświętszej Marii Panny była nieco skromniejsza, natomiast bardzo znaczące były nazwiska jej twórców – przede wszystkim księdza de Segur, najczęściej wydawanego w Galicji autora książki religijnej, i św. Alfonsa Liguori, na którego pismach oparta była w znacznej mierze ówczesna teologia katolicka³¹. Kult maryjny był szczególnie obserwowany w kręgu Redemptorystów; zwraca np. uwagę liczebność tłumaczeń nowenn o. Saint-Omera³². Pokazną literaturę miały objawienia w La Salette i Lourdes, będące w tamtych latach wydarzeniami aktualnymi³³.

Wyróżnione w dotyczącej Królestwa Polskiego pracy Olszewskiego teksty nabożeństw: majowych, różańcowych, pasyjnych, w Galicji stanowiły grupę niezbyt dużą i bezbarwną. Liczniejsza i ciekawsza była hagiografia, upowszechniająca zarówno kult świętych patronów, jak i treści teologiczne przez nich głoszone. Życiu i posłannictwu św. Franciszka poświęcone były m.in. dziełka św. Alfonsa Liguori i ks. de Segur³⁴. Z rozmachem upowszechniano też kult św. Antoniego Padewskiego, Wincentego à Paulo... Przypomnienie świętych mistyków szło w parze z publikowaniem tekstów kontemplacyjnych, ze szczególną popularnością cieszącą się *Bolesną męką PN Jezusa Chrystusa* błog. Katarzyny Emmerich na czele³⁵.

³⁰ D. Olszewski: *Książka religijna na terenie Królestwa Polskiego w XIX wieku*. Roczn. świętokrz. 1989, t. 16, s. 147–173.

³¹ Św. Alfons Liguori (1696–1787) wielokrotnie tłum. z oryg. włoskich (w II poł. XIX w. z włoskiego tłumaczono i wydano w Krakowie 4 edycje *Drogi uświętobliwienia* oraz ich fragmenty jako osobne broszurki, a także 3-krotnie *Modlitwy do NMP.*). Z opracowania francuskiego tłumaczono m.in. *Nabożeństwo do Matki Boskiej*. Kraków 1873; *Nieustannie powracanie do Boga przez prawdziwą modlitwę i prawdziwą pokutę*. Wyd. 2, Przemyśl 1893; *Niepokalane serce Maryi*, Kraków 1885; *Uwielbienie Maryi*. Kraków-Warszawa 1913.

³² Siedem tytułów, w tym: *Jezus, Maryja, Józef, Alfons. Nowenna najskuteczniejsza...* w latach 1891–1899 wznawiana 7-krotnie.

³³ M.in. L. Carlier: *Zjawienie się Matki Boskiej na górze w La Salette*, Kraków 1911; H. Lasserre: *Matka Boska z Lourdes*, t. 1, 2. Petersburg-Warszawa-Kraków 1914.

³⁴ Jako przykład wielowątkowości tej literatury może służyć praca Germaina. *Wpływ Św. Franciszka na cywilizację i sztukę*. Kraków 1911 (Biblioteka Franciszkańska, 2).

³⁵ Emmerich Anna Katarzyna (1774–1824). *Bolesna męka PN Jezusa Chrystusa podług rozmyślenia... zakonnicy Augustyanki...* W latach 1885–94 w Krakowie 5 wydań. Kilkanaście edycji miały adoracje wg współcześnie żyjącego ks. Tesnière ze Zgrom. Księż. Najśw. Sakramentu.

Część z tych książek miała ambicje naukowe. Inicjator serii «Święci pańscy», ks. Marian Fulman, pisał o francuskim pierwowzroze swego przedsięwzięcia „... wydawnictwo niewielkich, lecz poważnie obrobionych żywotów najwybitniejszych świętych w historii kościoła katolickiego. Do napisania [...] zaproszono przeszło 40 najpoważniejszych pisarzy katolickich duchownych i świeckich...”³⁶.

Jeszcze liczniejsze były publikacje przewodników duchowych, jak ośmiokrotnie wznawiana *Filotea, czyli droga do życia pobożnego* św. Franciszka Salezjusza³⁷. Ilość wznowień świadczyła o zapotrzebowaniu na nie. *Uwagi chrześcijańskie na każdy dzień miesiąca* ks. Bouhoursa miały na przykład w latach 1863–1892 aż 10 wydań. Niektóre z nich były kierowane do określonej grupy wiernych. Wydawano *Rady dla służących, Rady dla dzieci...*³⁸.

Dział katechizmów zdominowały całkowicie podręczniki jezuita alzackiego osiadłego w Austrii, ks. Dehabre'a, włączone do programu nauczania w całej prowincji zarówno w szkołach powszechnych, jak i średnich. Sporadycznie tłumaczone książki innych autorów miały zasięg tylko lokalny³⁹.

Z myślą o potrzebach kleru publikowano zbiory kazań. Warte odnotowania są trzykrotnie wznawiane *Listy* klasyka Bossueta lub sukcesywnie wydawane przypowieści współczesnego wydawcom kaznodziei paryskiego Szymona de Bussiersa, komentujące ewangeliczne cnoty zgodnie z aktualną postawą kościoła⁴⁰. Publikowano też tłumaczenia „literatury fachowej” dla kleru, jak *Odpusty. Poradnik dla duchowieństwa, czy kilka edycji poradnika dla seminarzystów...*⁴¹.

³⁶ H. Joly: *Psychologia Świętych*, Warszawa-Kraków 1899. Przedmowa; inne tomy serii: *Brou. Św. Augustyn z Cantenbury i jego towarzysze*, 1899, *Św. Ignacy Loyola*, 1900.

³⁷ Lwów 1876; Kraków 1888; Lwów 1889; 1891, 1893, Cieszyn 1896; Kraków-Warszawa 1899, 1910.

³⁸ L. de Segur: *Rady dla dzieci* Kraków 1869, Warszawa-Kraków 1880; C.J. Busson: *Rady dla służących* Kraków 1878; Inne to np. J.M. Grou: *Przewodnik na drodze życia duchowego* Kraków 1893; B. Vercuyse: *Przewodnik prawdziwej pobożności* Lwów 1879–1905, 1913, lub Z Grenady Ludwilka (Luisa de Serria 1504–1588): *Przewodnik grzeszników czyli nauka dla wszystkich stanów...*, Kraków 1891, 1894.

³⁹ M. Rausz, op. cit.

⁴⁰ Bossuet Jacques Bénigne (1627–1704) *Listy do panny... w Metz, pisane w roku 1662*. Przeł. J. Nałęcz, Poznań-Kraków 1887, Kraków 1902; de Bussiers: *O ubóstwie; O pokorze; O czystości, O Umartwieniu*. Kraków 1911–12; sądząc po nakładzie, użyteczne też musiało być dziełko ks. Vianney: *Kazania niedzielne i świąteczne*. Lwów-Tarnów 1906.

⁴¹ [F.M.]: *Przewodnik duchowy dla seminarzystów, ... z dwudziestej francuskiej edycji*, Lwów 1897; H.M. Dubois: *Wzorowy kapłan, czyli uwagi nad obowiązkami*

W zakresie czystej teologii wyróżniały się teksty rozwijające i objaśniające aktualną doktrynę kościoła, z fundamentalnym dziełem ks. Gaume'a *Zasady i całość wiary katolickiej, czyli wykład jej historyczny, dogmatyczny, moralny, liturgiczny, apologetyczny, filozoficzny i moralny...* na czele. Zakres książki wypełniał program uniwersyteckich fakultetów teologii w Krakowie i Lwowie, stąd zapewne częstotliwość jej wznowień⁴².

Szczególne znaczenie dla polskiego kościoła miały wszelkiego rodzaju *cyrkularze, listy pasterskie i konferencje*, komentujące kolejne encykliki⁴³. Liberalizacja postawy papieżstwa wobec kwestii wolności i dążeń narodowyzwoleńczych była jedną z przyczyn nagłego wzrostu zainteresowania ultramontanizmem w Polsce⁴⁴.

Jak wspomniano, w tym czasie Kościół zajął stanowisko wobec nowych prądów intelektualnych: scientyzmu, materializmu i Marksa, idei społecznych socjalistów i nie mniej od nich ekspansywnego modernizmu katolickiego. Echa tej wielkiej polemiki to liczne i różnorodne tłumaczenia dzieł filozofii teologicznej, bardzo zróżnicowanych pod względem metody i tematu⁴⁵. Edycje odzwierciedlały też

i cnotami kapłańskimi..., Kraków 1869, w latach następnych wznowiane wielokrotnie w KP; [Mach J.]. *Skarb kapłana, czyli zbiór głównych rzeczy, jakie kapłan powinien znać...* oryg. hiszp. oprac. w j. franc. przez ks. A. Gaveau, t. 1–2, Kraków 1886. Pomocny dla duchowieństwa musiał być *Dykcyonarz biblijny Calmeta*, wydawany wielokrotnie w Krakowie, ostatnio w 1869 r.

⁴² J.J. Gaume: *Zasady i całość wiary katolickiej czyli wykład jej historyczny, dogmatyczny, moralny, liturgiczny, apologetyczny, filozoficzny i socyalny, od stworzenia świata*, t. 1–9 w latach 1861–1871 trzy wydania.

⁴³ F.A. Dupanloup: *Konwencja z 15 Września i encyklika z 8 Grudnia...*, Kraków 1865; G. Darboy: *List pasterski odnoszący się do ostatniej encykliki papieża Piusa IX*, Kraków 1865; J.B. Etienne: *Listy pasterskie z lat 1864–1868, 1870*; A. Fiat: *Cyrkularz... w sprawie całkowitego zachowania dekretu...* [lam dudum, 1861], Kraków 1892; R.P. Felix: *Postęp przez chrześcijaństwo, konferencja...* Cz. 1, 2, Kraków 1913; Podobne znaczenie miały sukcesywnie wydawane przypowieści współczesnego wydawcom kaznodziei paryskiego Szymona de Bussiersa, cyt. wyżej.

⁴⁴ Wyrazem popularności ruchu ultramontańskiego były licznie wydawane dziełka w rodzaju: L. de Segur: *O istocie i znaczeniu kościoła*, Kraków 1867; *Papież. Kwestye będące na porządku dziennym. Z 75- wydania... spolszczył W. Miłkowski*, Kraków 1881; J-E-A.: *Władza papieża w średnich wiekach...*, t. 1, 2, Kraków 1869–1870; Constant: *Papież i wolność*. Kraków 1870.

⁴⁵ Można tu wymienić pracę Naville'a: *O słyzyce nowożytnej, historyczno-filozoficzne studia*. Kraków 1907; P. Janet: *Materializm współczesny*, tłum. Z.Gjolliana], Kraków 1878, 1893; Broglie: *Reakcja przeciw pozytywizmowi*. Kraków 1901, 1904; A.J. Gratry: *Moralność i zasadnicze prawo historyj.* Tłum. Fuldmana.

batalie w łonie samego Kościoła, jak rodzące się tendencje integracyjne, których śladem jest między innymi odwoływanie się do początków chrześcijaństwa, tradycji otwartego kościoła Świętego Pawła... W Galicji jednak budziły one także umotywowany historycznie sprzeciw i antagonizm wobec protestantów⁴⁶. O benedyktyńskim źródle do dziś aktualnego ruchu liturgicznego przypominają wydane w latach 1884–1905 pod patronatem zakonu pisma o. Guerangera.

Dyskusja nad sprawami religii realizowała się nie tylko w kręgu Kościoła katolickiego. Wydawano – choć nieporównywalnie rzadziej – teksty autorów o odmiennym światopoglądzie, od uważanego wówczas za obrazoburczy *Żywota Jezusa Renana* do socjalistów⁴⁷. Krytykę rzymskiego Kościoła uprawiały też kręgi protestanckie, wydając broszurki w rodzaju *Błędy i nadużycia rzymskiego kościoła*⁴⁸.

* * *

Rozmiary i jakość religijnej książki francuskiej usuwają w cień niezbyt liczne tłumaczenia z zakresu pozostałych działów piśmiennictwa niebeletrystycznego. Najciekawiej prezentuje się ówczesna oferta z zakresu filozofii i nauk społecznych.

O znacznym zainteresowaniu galicyjskiej inteligencji doktryną socjalizmu, jej aspektami ekonomicznymi i ustrojowymi może świadczyć ilość edycji z tego właśnie zakresu⁴⁹. Liczba i jakość edycji z zakresu ekonomii począwszy od pierwszych lat XX wieku stale

Kraków 1869. Warsztat naukowy polemistów był bardzo różny, od wykładu ex cathedra (L. de Segur: *Wiara wobec nauki nowoczesnej*. Przeł. W. Miłkowskiej. Kraków 1873, 1877, 1883; F. Bros: *Prawda*. Warszawa-Lwów 1911), do argumentacji naukowej (Vigouroux: *Nowy testament w świetle archeologii*. Warszawa-Kraków 1908).

⁴⁶ G. Fouard: *Początki kościoła. Święty Paweł. Ostatnie jego lata*, t. 1, 2. Warszawa-Kraków 1912; J. Balmes: *Katolicyzm i protestantyzm w stosunku do cywilizacji europejskiej*. Kraków 1894.

⁴⁷ J. Jaures, P. Lafargue: *Idealizm a materialistyczne pojmowanie dziejów*. Wyd. 2. Warszawa-Lwów 1911; E. Vandervelde: *Socjalizm a religia*. Kraków-Lwów-Cieszyn 1908; H.A. Esquiros: *O przyszłym życiu z punktu zapatrywania się socjalistów*. Kraków 1869; L. Blanc: *Wiara socjalistów*. Lwów 1868.

⁴⁸ [Altramare] H.: *Błędy i nadużycia rzymskiego kościoła*. Tłum. A. Sozański. Wyd. 2, Sambor 1888; B. Pascal: *Dwa listy*. Tłum. i nakład A. Sozańskiego. Cieszyn 1890; J.H. Merle d'Aubigne: *Historia reformacji XVI wieku*. Przekł. J. Pindora, t. 1–4. Cieszyn, nakł. Ewang. Tow. Ośw. Ludowej 1885–89.

⁴⁹ E. Vandervelde: *Kolektywizm i rozwój przemysłu*. Warszawa-Kraków [1911]; M. Bourguin, *Systemy socjalistyczne a rozwój ekonomiczny*. Lwów-Kraków 1909; E. David, *Dwie rozprawy o stosunku socjalizmu do rolnictwa*. Obie: Warszawa-Kraków [1911]; P. Louls: *Dzieje socjalizmu we Francji do 1908 r. włącznie*, Kraków-Lwów 1909.

rosły⁵⁰. Zarysowało się też zainteresowanie książką odpowiadającą na pytania ogólniejsze, z pogranicza etyki i nauk politycznych⁵¹, a także psychologią i socjologią⁵². Niezbyt liczny, lecz reprezentatywny był wybór prac naukowych, w którym kapitalne znaczenie miały tłumaczenia dzieł Poincaré'a i Bergsona⁵³.

* * *

W strukturze repertuaru książki francuskiej wydawanej w Galicji uderza jego nieadekwatność z współczesnymi trendami nauki. Było to jednak zjawisko charakterystyczne dla całości polskiej produkcji wydawniczej: „najwięcej starania wkładano w publikacje humanistyczne i na nich kształtowała się umysłowość narodu” pisała Kazimiera Maleczyńska⁵⁴.

Repertuar formułował się w warunkach wolnego rynku; poza czynnikami komercyjnymi pewną rolę w tym procesie odegrały różne formy mecenatu oraz programy ideologiczne. Jednakże, czy powstający spontanicznie, czy też sterowany, pozostaje on obiektywnym odbiciem klimatu umysłowego ówczesnej Galicji.

⁵⁰ K. Gide: *Zasady ekonomii społecznej*. Kraków 1883, 1900, Warszawa-Kraków 1907, 1913, [1914]; Tenże: *Solidaryzm*. Lwów-Kraków 1908; *Przyszłość korporacji*. Warszawa-Kraków 1907; A.P. Batbie: *Nowy wykład ekonomii politycznej*, t. 1, 2, Kraków 1870.

⁵¹ E. Faquet: *Liberalizm*. Lwów-Warszawa 1909; C. Bouglé: *Demokracja wobec wiedzy. Idea równości, studyum socjologiczne*. Lwów-Kraków 1903, 1907; G. Seailles: *Demokracja i oświata*. Warszawa-Kraków 1906; A. Prins: *O duchu rządów demokratycznych*. Lwów-Warszawa-Kraków 1907; K. Renouvier: *O obowiązkach społecznych człowieka i obywatela*. Warszawa-Kraków 1906; Ch. Richet: *Wojny i pokój. Studyum nad kwestią międzynarodowego sądu rozjemczego*. Warszawa-Kraków 1904.

⁵² Ch. Richet: *Zarys psychologii ogólnej*. Kraków 1890; Le Bon G.: *Psychologia wychowania*. Warszawa-Kraków [1911], *Psychologia tłumy*. Lwów 1899; G. Tarde: *Opinia i tłum*. Warszawa-Kraków 1904; T. Ribot: *Z zagadnień psychologii uczuć*. Lwów-Warszawa 1912; G.L. Duprat: *Kłamstwo, studyum psychologiczno-socjologiczne*. Warszawa-Kraków 1905; P. Reville: *Starość*. Lwów 1877; C. Wagner: *Młodość*. Warszawa-Kraków 1901, 1906; J. Dallemagne: *Zbrodnia w świetle teorii współczesnych*. Lwów-Warszawa 1902.

⁵³ H. Poincaré: *Wartość nauki*. Kraków 1908; *Nauka i hipoteza*. Lwów 1908; *Nauka i metoda*. Lwów 1911; H. Bergson: *Wstęp do metafizyki*. Warszawa-Kraków 1910.

⁵⁴ K. Maleczyńska, op. cit., s. 29.